

Branko Tošović (Grac)

Čudno ljeto četrnaesto

Predmet analize je Andrić u ljeto 1914. i tokom Prvog svjetskog rata. U prvom dijelu se razmatra pisanje austrijske i njemačke štampe u periodu od 28. maja do 3. avgusta 1914. o Sarajevskom atentatu i početku rata. U drugom se govori o tome gdje je i kako Andrić proveo Prvi svjetski rat, koliko je rat uticao na njegovo stvaralaštvo, kako se pisac odnosio prema tome globalnom sukobu, koliko je ovaj rat zastupljen u Andrićevim djelima. U trećem dijelu se ukratko prezentiraju piščevi stavovi o ratu uopšte.

0. Ivo Andrić je doživio Prvi svjetski rat na početku stvaralačke karijere (tri godine nakon objavljivanja prve lirske pjesme). Za njega bio je to prekid jednog kontinuiteta.

Još 1914, pa i pre toga, više intuitivno nego racionalno, naslućivao sam da svaki veliki rat prekida jedan kontinuitet. Bilo je jasno da će i rat, koji je izbio posle sarajevskog atentata, morati da se odrazi na sve sfere života, pa i na one duhovne. Međutim, u leto 1914. nisam mogao da naslutim kako će se taj rat završiti, iako moje simpatije nisu bile na strani centralnih sila (Ostojić 2001: 185).

Početkom ljeta 1914. godine Andrić se nalazio u Krakovu, a onda je, odmah nakon vijesti o atentatu u Sarajevu 28. juna, oputovao u Zagreb pa u Split, gdje je bio uhapšen i prebačen u mariborski zatvor.¹ U to vrijeme novine u Austriji i Njemačkoj su donosile informaciju o dramatičnim događajima.

1. Štampa ovih zemalja² je u periodu od 28. maja do 3. avgusta 1914. davala detaljnu informaciju o Sarajevskom atentatu, a naročito o situaciji koja je dovela do Prvog svjetskog rata. U naslovima su dominirale riječi: *atentat*, *Franco Ferdinand*, *ubistvo*, *zločin*, *krvavi čin*, *katastrofa*, *Srbija*, *ultimatum*, *rat*, a prevladavale tri teme: kako je i zašto došlo do atentata, kakve su bile njegove posljedice, kako je počeo Prvi svjetski rat. Izvještači su se najviše koncentrisali na ličnost Franca Ferdinanda. U predstavljanju samog atentata jedni prilozi donosili su suhoparnu informaciju, drugi su događaju prilazili analitički, a treći emocionalno, čak vrlo emocionalno.

¹ U razdoblju od 1914. do 1918. godine boravio je u Zagrebu, Beču, Krakovu, Splitu, Mariboru, Ovčarevu kod Travnika, Zenici, Višegradu...

² Za analizu su izabrani tadašnji najvažniji dnevni listovi i nedjeljnici Austrije i Njemačke (v. izvore).

Prvi su znatno češći, a otvaraju ih naslovi tipa: *Atentat u Sarajevu* ♦ *Ubistvo prestolonasljednika* ♦ *Prestolonasljednik i njegova supruga ubijeni* ♦ *Ubijen Prestolonasljednik Austrije!* ♦ *Ubijen prestolonasljednik nadvojvoda Franc Ferdinand i supruga* ♦ *Prestolonasljednik princ Franc Ferdinand i njegova supruga princeza od Hohenberga ubijeni od strane Srba* ♦ *Ubijeni nadvojvoda prestolonasljednik Franc Ferdinand i vojvotkinja Hohenberg* ♦ *Ubistvo prestolonasljednika i njegove supruge!*

Ilustr. 1. Sarajevski atentat

Drugi su mnogo rjeđi: *Herojska smrt* ♦ *Krvavi zločin u Sarajevu*. Atentator je manje je osvjettljavaan jer se radilo o potpuno nepoznatoj osobi bez bilo kakvih značajnijih podataka pa je manje bio u središtu pažnje.

Nakon atentata glavna tema bio je odnos Austrougarske i Srbije. On je dominirao tokom jula. Početkom avgusta težište sa sukoba između Austrougarske i Srbije se prebacilo na širi prostor Evrope pa je izvještavanje pratilo tu promjenu.

U periodu od 28. maja do 28. juna novine pišu vrlo malo o pripremi i odlasku Franca Ferdinada u Sarajevo. Krajem maja i tokom čitavog juna u centru pažnje bila je albanska revolucija (ustanak). Malo je bilo vijesti sa područja bivše Jugoslavije. Jedna od takvih je, recimo, ona od 29. maja o tome da je austrijski car pomilovano „srpske špijune“. Početkom juna novine javljaju o demisiji Pašićeve vlade i političkoj krizi u vezi sa time, opštem haosu u Albaniji, poziciji Srbije prema Albaniji, odnosu Rumunije prema pitanju Dardanela. Sredinom juna slijede prilozi o jačanju zategnutosti između Grčke i Turske i mogućem novom balkanskom ratu. Već 17. juna plasira se informacija o predstojećem ratu Bugarske i Turske protiv Grčke i Srbije. Sutradan se piše o početku grčko-turskog rata i teškim borbama sa ustanicima u Albaniji.³ O grčko-turskom

³ O odnosu Jugoslavije prema albanskom pitanju napisao je Andrić 1939. poseban elaborat za ministra inostranih poslova (Andrić 1988 [1939]).

konfliktu se izvještava i 23. juna. Sljedećeg dana daje se informacija o imenovanju albanskog generalnog konzula u Beogradu.

A 24. juna dolazi prva informacija o posjeti Franca Ferdinanda Sarajevu pod naslovom: *Odlazak nadvojvode Franca Ferdinanda u Bosnu*. U prilogu se konstatuje da je Ferdinand otputovao 23. juna u 9 sati sa bečke Južne željezničke stranice (Südbahnhof). On je prvo stigao u Trst, odakle je nastavio vožnju brodom „Dalmat“ do Metkovića. Odatle je krenuo specijalnim vozom u Mostar. Bilo je predviđeno da se vrati u Beč na početnu (Južnu željezničku – Südbahnhof) stanicu 30. juna prije podne. Zatim slijedi izvještaj iz Sarajeva u kome se kaže da je uprava grada na svojoj sjednici donijela odluku da se druga ulica po veličini – Ćemaluša nazove Ulicom Franca Ferdinanda, a povodom njegove posjete Sarajevu radi prisustva velikim vojnim manevrima u okolini grada.

Sljedećeg dana, 25. juna novine pišu o srpskim „težnjama“ ka Jadranskom moru i pozivaju se na izvore iz Rima o „suptilnoj“ srpskoj propagandi u Albaniji sa željom da se jednog dana izađe na more. A 27. juna dolazi vijest iz Zagreba o obrazovanju srpsko-crnogorske unije sa zajedničkom armijom i finansijama. Na sam atentat 28. juna novine donose informaciju o zabrani vrbovanja dobrovoljaca za Albaniju i nemirima u toj zemlji, kao i o odlasku austrijskog cara u Išl.

Događaji koji su uslijedili vrlo su operativno osvjetljavani. Oni se mogu podijeliti na dva perioda: od 29. juna do 24. jula i od 25. jula do 3. avgusta.

Vrijeme od 29. juna do 29. jula obuhvata izvještaje o atentatu, žalosti u Austriji, sahrani Franca Ferdinanda, početku istrage, optužbama na račun Srbije, antisrpskim demonstracijama, „provokacijama“ iz Srbije, jačanju zategnutosti između nje i Austrougarske.

Ilustr. 2. Ubijeni nadvojvoda prestolonasljednik Franc Ferdinand i vojvotkinja Hohenberg

Vijesti su ovako hronološki dolazile: 29. juni – atentat i njegova politička strana, ličnost atentatora i njihovo hapšenje, spekulacije o zavjeri protiv Austrougarske, demonstracije protiv Srba u Sarajevu, uvođenje vanrednog stanja u njemu, sahrana i žalost u Austriji, 30. juni – detalji ubistva, obdukcija, odjek „tužne vijesti“ u Austriji, ličnost Franca Ferdinanda (posebno kao lovca), njegov testament, saslušanja ubica, prvi rezultati istrage, antisrpske demonstracije, 1. juli – beogradski moral „ubice“, ko su uhapšeni atentatori, transport ubijenih preko Metkovića i Trsta, priprema sahrane u Beču, 2. juli – „velikosrpska“ zavjera protiv prestolonasljednika, posljednji trenuci Franca Ferdinanda, ceremonija sahrane, vanredno stanje u čitavoj Bosni i Hercegovini, krvari sukobi između Srba i Hrvata u nekim mjestima BiH, 3. juli – dolazak u Beč voza sa posmrtnim ostacima Franca Ferdinanda i njegove supruge, dani žalosti, djeca Franca Ferdinanda, senzacionalne Čabrinovićeva izjave, Principova odbrana, demonstracije u Slavoniji, 4. juli – impozantna sahrana u Beču, velike demonstracije ispred Ambasade Srbije u Beču, 5. juli – nastavak antisrpskih demonstracija u Bosni, prijetnje srpskih novina Austrougarskoj, događaj u Sarajevu i pozicija austrijskog parlamenta, kretanje voza žalosti po zemlji i moru, 6. juli – velikosrpstvo, istorija modernih atentata, posljednje večer Franca Ferdinanda, 7. juli – srpska zavjera u Sarajevu, posmrtna maska Franca Ferdinanda, ogromno neraspoloženje u Srbiji prema Austrougarskoj, 8. juli – „srpska opasnost“ u zemljama austrougarskog carstva, 9. juli – Srbija i ubistvo u Sarajevu, istraga u Sarajevu, 10. juli – politika srpske vlade, 11. juli – antisrpske demonstracije, 12. juli – austrougarski bojkot u Srbiji, 13. juli – srpske provokacije (u vezi sa srpskim stavom da se neće dozvoliti miješanje u njene unutrašnje stvari), Austrija i austrougarska diplomatija, odjeci „zločina“ u Sarajevu, 14. juli – panika u austrougarskoj kolonijini u Beogradu, optužbe na račun Srbije da je planirala atentat, priprema napada ruskih anarhista na austrougarsko poslanstvo u Beogradu, 15. juli – evropska bolest, 16. juli – Austrougarska i Srbija, istraga u Sarajevu, 17. juli – ubistvo od strane Srba jednog austrijskog vlasnika lokala kraj Sarajeva, 18. juli – zategnutost između Austrije i Srbije, 19. juli – Rusija protiv Austrougarske, srpske vojne izbjeglice u Mađarskoj, velikosrpska i velikoaustrijska ideja, 20. juli – srpske „neprijateljske“ izjave protiv Austrije, 21. juli – Austrija i Srbija, vojne mjere Crne Gore, 22. juli – audijencija grafa Bertholda kod cara prije odlučujućeg koraka: jasna pitanja Austrije i traženje nedvosmislenih odgovora od Srbije, 23. juni – Austrija i Srbija: potreba iznošenja u javnosti ovog pitanja, srpski demarš.

U periodu od 25. jula do 3. avgusta u centru pažnje nalazili su se sljedeći događaji: ultimatum Srbije, držanje i reagovanje velikih sila, mobilizacija, prijetnje ratom i sam početak rata.

U podnaslovu je stajalo:

Ultimatum Austrougarske Srbiji. Austrougarski [k. i c. (kaiserlich und königlich), carski i kraljevski] ambasador baron Giesl je u četvrtak uveče uručio notu. Od srpske

vlade je zatraženo da uputi najkasnije do subote u 6 sati nedvosmisleni izjavu bezuslovno potčinjava svim zahtjevima Austrougarske. Sudska istraga protiv ubice prestolonasljednika nadvojvode Franca Ferdinanda je pokazala da su srpski oficiri kao i državni činovnici i pogranični organi saučesnici u atentatu.

Štampa je ove događaje ovako hronološki bilježila: 24. juli – ultimatum Austrougarske Srbiji, osiguranje materijalnog stanja djece Franca Ferdinanda, 25. juli – deset zahtjeva Austrougarske upućenih Srbiji, dan odluke: Srbija ima riječ, ponašanje Srbije, nota velikim silama, reagovanje Rusije, diplomatske igre, apel Socijaldemokratske Partije Njemačke da se ne ulazi u rat, 26. juli – Srbija želi rat, nezadovoljavajući odgovor Srbije na ultimatum, prekid diplomatskih odnosa, mobilizacija kompletne armije u Srbiji, Rusija za Srbiju, napuštanje Beograda od strane dvora i vlade i njihovo premještanje u Kragujevac, 27. juli – uoči rata sa Srbijom, nota Srbiji, rat za „našu“ carevinu, rat protiv Srbije, Italija upozorava Srbiju, njemački glas za pravo na rat, odnos Austrougarske i Srbije („Srbi i mi“), situacija u Beogradu, proglas u Beogradu srpskom narodu, mobilizacija u Srbiji, patriotizam Bosanaca, 28. juli – krivica srpske vlade za atentat, rat sa Srbijom, „banditski“ rat protiv Austrougarske, ratne pripreme u Srbiji, prvi hici, dizanje mostova između Beograda i Zemuna, velikosrpska agitacija i propaganda, srpska nota (odgovor na ultimatum), stanje u Beogradu, 29. juli – objava rata Srbiji, manifest austrijskog cara, neminovnost rata, držanje Njemačke i Francuske, uvođenje vanrednog stanja u Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, 30. juli – „naš“ obračun sa Srbijom, vijesti iz Srbije, 31. juli – najnovije vijesti sa ratišta, akcije srpskih ratnih brodova, rat sa srpskom bandom, uništena dva srpska parobroda, napredak naših trupa, glasine o nemirima u Srbiji, međunarodna situacija, držanje Francuske i Italije, srpska armija i njena komanda, patriotske manifestacije u Beču, 1. avgust – opšta mobilizacija u Austriji, držanje Engleske, spremnost za rat u Italiji i pripreme za mobilizaciju, evropski rat, njemačko-rusko i njemačko-francusko ratište, 2. avgust – mobilizacija u Austriji, Rusiji, Holandiji, Belgiji i Švajcarskoj, spremnost Njemačke da uđe u rat, Rusija i njen svjetski rat, 3. avgust – njemački ultimatum, njemačka objava rata Srbiji, poziv na patriotska osjećanja Austrijanaca i upozorenje na postojanje velikog broja subverzivnih elemenata, rasplamsavanje njemačko-ruskog rata, mobilizacija u Francuskoj, početak evropskog i svjetskog rata, Evropa u plamenu.⁴

2. Na više mjesta u Andrićevim tekstovima nalazimo konstataciju da je ljeto 1914. bilo neobično, toplo i prijatno, ali je odisalo i čudnim predosjećanjima. Recimo da je ono bilo *žarko i mirno leto, sa ukusom vatre i ledenim dahom tragedije* (Andrić 1994: 14). U romanu NA DRINI ČUPRIJA nalaze se zapisi o dobu godine koje je obećavalo rodnu, berićetnu godinu, a život izgledao bogat i lak.

– Rodila je šljiva i ponijela miva u nas, kao ni u jednom drugom kotaru, – kaže Santo, – biće godina kakva odavno nije bila. – Jeste, šućur, prilično je ponijelo; pa

⁴ Više o tome v. Tošović 2015.

*ako da Alah te podrži ovako, biće i mivke i hljeba; nije da neće biti. Samo, ko će mu znati cijenu, – kaže zabrinuto seljak, trljajući palcem šav na čakširama od grubog zelenog sukna i gledajući ispod oka Santu. ♦ Sa tim seljacima i njihovim računima o budućoj žetvi i berbi prodire do u sumračno dno Santine magaze **topli i teški dah izuzetno plodne godine**. ♦ Takvo je bilo to leto na pomolu. ♦ A to **izuzetno bogato i sjajno leto** raslo je i dozrevalo nad poljima i glavicama oko kasabe. Uveče su prozori na oficirskoj kasini nad rekom, pored mosta, osvetljeni i širom otvoreni kao i lanjskog leta, samo kroz njih ne prodire svirka violine i klavira. [...] Na kapiji sede u toploj noći i pevaju varoški mladići. Bliži se kraj juna meseca i očekuju se daci i studenti, kao svakog leta. U ovakvim noćima izgleda na kapiji da vreme stoji, a **život teče i buja beskonačan, bogat i lak**, da se dogledati ne može dokle će tako trajati i rasti. ♦ Tako je došlo i ovo **plodno i nemirno leto**.*

U 21. poglavlju NA DRINI ČUPRIJE Andrić je odslikao početak Prvog svjetskog rata u Višegradu:

Najposle došla je i godina 1914, poslednja godina hronike o mostu na Drini. Ona je došla kao i sve ranije godine mirnim hodom zemnog vremena, ali uz potmulu huku sve novih i sve neobičnijih događaja koji su se kao talasi propinjali jedan iznad drugog.

Toliko je božjih godina prešlo preko kasabe pored mosta i toliko će ih još preći. Bilo ih je i biće ih svakojakih, ali će godina 1914. uvek ostati izdvojena. Tako bar izgleda onima koji su je preživeli. Njima izgleda da se nikad, ma koliko se pričalo i pisalo o tome, neće moći ili neće smeti kazati sve ono što se tada sagledalo tamo u dnu ljudske sudbine, iza vremena i ispod događaja. Ko da izrazi i prenese (tako misle oni!) one kolektivne drhtaje koji su odjednom zatresli masama i koji su sa živih bića stali da se prenose na mrtve stvari, na predele i građevine? Kako da se opiše ono talasanje u ljudima, koje je išlo od nemog životinjskog straha do samoubilačkog oduševljenja, od najnižih nagona krvoštva i podmukle pljačke do najviših podviga svetačkog žrtvovanja u kome čovek prevazilazi sebe i dodiruje za trenutak sfere viših svetova sa drugim zakonima? Nikad to neće moći biti kazano, jer onaj ko to sagleda i preživi, taj zanemi, a mrtvi ionako ne mogu da govore. To su stvari koje se ne kazuju, nego zaboravljaju. Jer da se ne zaboravljaju, kako bi se mogle ponavljati? (NA DRINI ČUPRIJA – Gralis-Korpus-www).

U 22. poglavlju podrobno je opisan trenutak kada su Višegrađani saznali za atentat. Desilo se to na teferiću, koji je bio, kao i to ljetu, pun radosti i vedrine.

Na Vidovdan priredila su srpska društva, kao svake godine, teferić na Meزالinu. Tu, na sastancima dveju reka, Drine i Rzava, na zelenoj, visokoj obali pod gustim orasima, podignute su šatre u kojima se krčmilo piće i pred kojima su okretana jagnjad na tihoj vatri. U hladovini su posedale porodice koje su iznele ručak na Meزالin. Ispod hladnika od svežeg granja svirala je već gromka muzika. Na utabanoj čistini igra kolo još od pre podne. Igraju samo najmlađi i najdokoniji, oni koji su odmah posle službe pravo iz crkve krenuli na Meزالin. Pravi opšti teferić počeo tek posle podne. Ali kolo je već živo i zagrejano, lepše i življe nego što će biti docnije kad navali svet pa stanu da se hvataju i udate žene i nasmireni udovci i nejaka deca, i kad se sve pretvori u jednu veselu i dugačku ali nepovezanu i neskladnu ljesu. Ovo kratko

kolo, u kom je više mladića nego devojaka, razigrano je i leti kao bačena niska. Sve je oko njih u pokretu sve se talasa: vazduh u ritmu svirke, guste krune drveća, beli letnji oblaci, bistra voda djevu reka. Zemlja se kreće pod njima i oko njih, a oni samo nastoje da pokrete svoga tela prilagode tome opštem kretanju. Mladići su još sa drumma trčali da se uhvate u kolo, a devojke bi se savlađivale i stajale jedno vreme posmatrajući igru, kao da odbrojavaju taktove i čekaju na neki tajni otkucaj u sebi, a onda bi odjednom uskakale u kolo, malo povijenih kolena i oborene glave, kao da se žudno bacaju u hladnu vodu. Moćna struja je prelazila iz letnje zemlje u razigrane noge i širila se kroz lanac vrelih ruku; na tom lancu treslo se kolo kao jedno jedinstveno biće, zagrejano istom krvlju, nošeno istim ritmom. Mladići su igrali zabačene glave, bleđi, nemirnih nozdruva, a devojke sa rumenim kolotovima krvi na licu, stidno oborenih očiju, od bojazni da pogledom ne odaju slast kojom ih ispunjava igra (NA DRINI ČUPRIJA – Gralis-Korpus-www).

Teferić i veselo kolo prekinuli su žandari viješću o ubistvu prestolonasljednika Franca Ferdinanda. Tako se druga polovina toga dana, koji je trebalo da bude svečan i veseo, pretvorio u zabunu, ogorčenje ili uplašeno iščekivanje. Uslijedile su hajke na Srbe, vješanja, objava rata Srbiji. U 23. poglavlju opisuju se granatiranja područja oko mosta, dolazak i odlazak trupa, a u 24. prikazano je povlačenje posljednjih odreda Austrijanaca i ulazak srpskih jedinica.

Prvi svjetski rat na području Višegrada Andrić je kratko prikazao u pripovijeci RZAVSKI BREGOVI (1924). Taj opis otvaraju rečenice:

Tada se, u jednoj moćari rzavskih bregova, zaglibi turski top, na bijegu poslije glasnaičke bitke. A nekoliko sati iza toga udoše u varošicu ispod bregova Austrijanci, prasnai i ljutiti (RZAVSKI BREGOVI – Gralis-Korpus-www).

a završavaju:

A četvrte godine, opet u jesen, iznenada počeo Austrijanci da se spremaju na odbranu. Ali tek što su počeli da čiste zatravljene rovove, najednom sve napustiše i uz škripu i topot odstupiše put Sarajeva. A kroz istu onu prosjelinu u kojoj se prije četrdeset godina zaglibio ustanički top na brijegu, udoše naši. Bili su u plavim francuskim uniformama, mrtvi od umora i nesna (RZAVSKI BREGOVI – Gralis-Korpus-www).

Postoji i sljedeća slika događaja:

Odmah iza toga počeo da stiže vojska. Artiljerijska brigada, nekoliko bataljona pješadije. Trgovine i mehanice proradiše ponovo. Opet se prosu novac u narod. Oficiri na Bikovcu priređuju večere, pjevaju ratne pjesme i puštaju rakete. I ostali bregovi su puni vojske; potegnut je lanac straža uz srbijansku granicu. Tako potraja cijelu jesen, dok se sve ne svrši mirno i vojska ne ode u Sarajevo. Ali sigurnost se ne vrati više ni u varoš ni na bregove. Artiljerija dobrim dijelom ostade i dalje na položajima. Minirao kameni most, žandarskim kasarnama po bregovima dade pojačanja. Gradila se tvrđava u velikoj tajnosti. Progonili sumnjivi.

I kad rat uistinu buknu, bi dočekan i u varoši i po bregovima sa strepnjom i velikom zabunom, ali kao prirodno rješenje dugogodišnje napetosti.

3. Početak Prvog svjetskog rata, njegovo trajanje i završetak Andrić je detaljno dao u romanu GOSPODICA. Evo kako počinje četvrto poglavlje:

Nedelja 28. juna 1914. nije se ni po čemu razlikovala od svih ranijih nedelja [...] Na nebu je bilo još rumenog sjaja i nad celom varoši jutarnje svežine, ali je suptorna obala Miljacke, sa kejom, bila već oživela. Vrveli su pešaci, tutnjale kočije i sa šumom prolazili automobili u kojima su se videli ljudi u paradnim aniformama jarkih boja, koje su izgledale kao procvetale na letnjemdanu (Andrić 1981/III: 89).

U romanu se podrobno opisuje kako je Gospođica vidjela i doživjela Sarajevski atentat (*Nesumnjivo veliki potres koji prevazilazi daleko krug ove varoši* [...] Andrić 1981/III: 89) i sve što je poslije toga uslijedilo. U petom poglavlju predstavljene su četiri ratne godine u Sarajevu.

4. Ali nije samo neobično toplo ljeto 1914. ostalo u sjećanju Andriću i njegovoj generaciji. Bilo je to i vrijeme neobičnog buđenja emocija, čak nekog čudnog zanosa. Jedan se pojavljuje kao motiv pripovijetke u čiji je naslov izvučeno: ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA (1931).

Pred veče jednog od poslednjih dana meseca jula 1914. uplovio je Helgoland u tršćansko pristanište. Brod koji je dolazio iz Crvenog mora nosio je ne samo ljude i robu nego i dah i raspoloženje tropskih krajeva. Luka u koju je brod to veče stigao odgovarala je vrelinom, šarenilom i naročitom živošću potpuno raspoloženju koje je brod doneo. Bilo je vreme dozrelih vrućina kad se dan i noć gotovo i ne razlikuju, samo što mesec smeni sunce, a u svako doba dana i noći podjednako se radi i šeta, jede i peva. Vreme kad se o životu može pomisliti sve, osim da prolazi. Vreme kad prvo grožđe nagrme u grad i kad koštica u voću počinje da crni. Pourh svega toga, to je bio dan uoči objave rata Srbiji (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA – Gralis-Korpus-www).

U nastavku se kaže:

Danas, nama koji znamo sve što se posle toga dešavalo i dešava, izgleda gotovo neverovatno da jedan čovek tako olako i kao u snu prolazi pored događaja koji će za ceo svet i za njega lično biti od presudne važnosti. Mi danas, rastrzavani i napaćeni svak na svoj način, ne možemo više ni da zamislimo mir, vedrinu i bezbrižnu slobodu s kojom je čovek još u letu godine 1914. mogao da putuje i da – živi (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA – Gralis-Korpus-www).

Radnja se događa u Trstu u kome kao eho dolaze događaji iz Srbije.

Bilo je vrlo rano, ali ulice su već odjekivale od nekih užurbanih prolaznika i od dečaka koji su prodavali novine. „Mirno rešenje ili odlučan korak?“, „Ultimatum Srbiji!“, „Delimična mobilizacija?“, „Ministar-predsednik demantuje sve alarmanantne vesti.“

Dalje se navodi da je to bio prvi dan rata sa Srbijom. Naređenje za hapšenje sumnjivih lica bilo je već dostavljeno policiji svih većih gradova u Monarhiji. Među prvim koji su u Trstu uhapšeni bio je Galus – taj sumnjivi Bosanac koji je doputovao iz inostranstva i čije je čudnovato ponašanje još pri dolasku broda palo policiji u oči (na molu je počeo među masom svijeta da viče neke *nerazumljive, po svoj prilici revolucionarne poklike*). Masa je reagovala adekvatno napisima štampe i opštoj klimi.

Za njim se osuše povici protiv Srbije i Rusije, protiv atentatora i uhoda. Jedan onizak čovek, opuštenih brkova, odeven u crno, sa isečenim prslukom kao u kelnera, pre-

seče im put, zaobide žandarma, i udari Galusa nogom odostrag. [...] Jedna sredovečna žena sa nabuhlim podočnjacima pljunu dvaput na Galusa i ostade vičući za njim: – Nieder mit Russland!

5. U noveli **PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI** govori se o tome kako je ljeto bilo prava suprotnost onome što se glavnom junaku (samome piscu) dešavalo.

Ali ljeto je bilo raskošno i dobro kao nikad do tada (ili se meni samo tako činilo). Taj čudesni mjesec jul je kao grozd, što se više primicao kraju, bivao slađi. Naročito su bile uzbudljive noći. Bezbrojan svijet na obali, muzike, sirene i svjetla sa lada koje dolaze i odlaze. Zadah soli, naslagana voća, radostan putnički nemir u vazduhu.

U ljetu je pisac istinski uživao kao da je predosjećao da dolaze teški dani.

A potom proživjeh još dva dana na slobodi, dva možda najljepša i najčudnija dana u životu. Kupao sam se, sunčao, puštao morski pijesak da mi mili kroz prste, šetao, jeo prvo grožđe, a znao sam da je to sve poslednji put, i sve sam to činio žudno i brzo, ali sa nekim mirom koji me je i samog začuđavao. Ali prodoše i ta dva dana na divnom bijelom pijesku.

6. Andrić je bio zatočen u mariborskom zatvoru od 18. avgusta 1914. do 20. marta 1915 (šest mjeseci i 23 dana). Prije toga proveo je 28 dana u Splitu (od 17. jula do 15. avgusta 1914) i tri dana u transportu na relaciji Split – Šibenik – Rijeka – Zagreb – Šekeneš – Pešta – Maribor. U Ovčarevu kraj Travnika nalazio se u internaciji od sredine marta 1915. do sredine jula 1917 (nekoliko mjeseci te godine boravio je u Zenici).

7. Ratne 1914. Andrić je objavio sljedeće tekstove: ANDRO KOVAČEVIĆ, B. MAŠIĆ: RATNE SLIKE I UTISCI. [Prikaz], V. CAR-EMIN: IZA PLIME. [Prikaz], KRVAVI CVJETOVI. ZBIRKA PATRIOTSKIH I RATNIH PESAMA V. ILIĆA MLAĐEG, NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA. [Pesma], PISMO IZ KRAKOVA, POPODNE. [PESMA U PROZI], PRVA PROLETNA PJE-SMA, STARI PJESNICI (A. AŠKERC: IZABRANE PJESME, SA PREDGOVOROM DRA BAZALE. – I. DESPOT: NA UGARU, EROTIČKE PJESME), HEINE U PISMIMA, HRVATSKA IZLOŽBA, šest pjesama (Andrić 1914^a – Andrić 1914^m).

8. Ivo Andrić je doživio i preživio Prvi svjetski rat kao veliko iskušenje i kao provjeru fizičke i duhovne snage. Ta kataklizma dala mu je, s druge, strane, i neiscrpan materijal za umjetničku obradu i oblikovanje pogleda na svijet. Rat je imao velikog uticaja na njegovo stvaralaštvo pa se kao motiv našao u nizu Andrićevih djela.

9. Pišćeva razmišljanja o ratu tiču se nekoliko osnovnih pitanja: kako dolazi do rata, postoje li nešto gore od takvog sukoba, kakve su njegove posljedice, koliko je to traumatska pojava i koliko utiče na spoznaju, koliko je rat predmet ljudskih maštanja, snova i sjećanja, kako se na rat gleda iz ugla mira, u čemu je značaj mira i koliko on predstavlja opasnost za pobjednike, bivše raz-nike. Andrić ne ulazi duboko u razloge za pojavu rata, već traži detalje i izdvaja ono što bi za druge bilo, možda, sporedno. On konstatuje da rat ponekad dolazi i slučajno (*omakne se*) i ne uvijek zato što neko hoće. Andrić misli da rat ne

donosi rješenje, već protresa pitanja zbog kojih je nastao, a samo rješenje ostavlja vremenima koja nastupaju nakon sklapanja mira.

Po Andrićevom mišljenju najveća ljudska zla su dvije naizgled različite stvari – rat i glupost. Isticanje u prvi plan zla je sasvim razumljivo. Davanje velikog značaja gluposti je, vjerovatno, rezultat, velikog životnog iskustva. Andrić smatra da se po usporavanju duhovnog i materijalnog razvoja svijeta sa glupošću može porediti jedino rat, da bez nje nema rata i da se jedno drugim pothranjuje.

U situaciji neposredne opasnosti Andrić nalazi dvije faze: u prvoj se ispoljava trenutna slabost u saznanju da je nemoguće živjeti, a u drugoj razum i ljudski obziri prisile čovjeka da ostane tu gdje je i da radom popravlja štetu, dovodeći sve, koliko je moguće, u prijašnje stanje.

Andrić se često vraćao na one koji su nestali u vihoru rata, posebno se sjećao drugova i prijatelja poginulih tokom Prvog svjetskog rata, vraćao se na mlade ljude i konstatovao da su oni nedovoljno ožaljeni i da zbog njih smrt duguje životu. Pisac je smatrao da je sve ono što su izmislile religije i stvorili vijekovi društvenog života u vezi sa smrću i nestankom onih koje volimo i cijenimo maleno i slabo da se premosti ogromna i strašna praznina koja zjapi između smrti i života.

To što je sâm u ratovima proživio i izgubio Andrić univerzalizuje mišlju da smo svi mi pogorelci i da su nam ratovi sve odnijeli.

Tokom rata Andrić je susretao znatan broj mladih žena sa prosijedom, čak sasvim sijedom kosom i smatrao da o ratu ništa bolje i jasnije od tih mladih sijedih glava ne govori budućim naraštajima. U mirna vremena rat je Andriću izlazio na oči i u najobičnijim situacijama. Recimo, jednom kada je sjedio kraj česme, on se uz šapat vode sjećao ratnika koji su tu dolazili da se okrijepe: vidio ih je kako se prašnjavi i ožednjeli nestrpljivo guraju oko sporog mlaza vode.

Rat je, ističe Andrić, ponekad predmet maštanja dokonih ljudi kada im uz kafu duvanski bijeli oblaci izazivaju u mašti pojave i prizore pohoda i ratovanja.

Andrić nalazi dodirne tačke između, naizgled, međusobno dalekih pojava. Recimo, da turisti podsjećaju na ratnike. Elemente rata Andrić zapaža u narodnim igrama koje se priređuju za strane turiste. One su za njega ublažena slika nekadašnjih ratova i stradanja pa se pita da li će ikad doći vrijeme kad će ratovi biti prikazivani bezbrižnim turistima kao naivne ritmičke igre, uz dobru ulaznicu i buran aplauz.

On zapaža da postoji razlika u pripovijedanju običnih ljudi o događajima koji su se desili u ratu i onim u ranoj mladosti (u u razgovoru o ratu koriste se konvencionalne riječi iz običnog govora, kliširani izrazi iz štampe ili javnog života, a čim počne priča o djetinjstvu, rječnik se mijenja).

Pisac ističe da mir nije samo sreća i blagodat, već i opasnost, ali samo za jednu kategoriju ljudi – za ratnike. Njima ne prijete ni smrt, ni rane, ni napori, ni porazi, već mir. Oni mogu biti pobjedinici samo ako nađu svoje mjesto u njemu. Andrićava osnovna misao glasi: ratne pobjede su uslov za radnu pobjedu u miru.

Andrić se osvrće i na rat književnika i njihove svade, književne polemike u kojima „ja“ ima apsolutno pravo, a onaj na drugoj strani je potpuno nedorastao, što dovodi do gotovo pravih krstaških ratova. Za njega je simptomatična činjenica da vrlo ugledni pisci provedu po više godina u velikim umjetničkim srediinama na strani, fasciniraju tamo ljude svojom inteligencijom, a kada se vrate, iz njih progovori rustikalni „on“.

Izvori

- Andrić 1918: Andrić, Ivo, NAŠA KNJIŽEVNOST I RAT. In: *Književni jug*. Zagreb. God. 1, knj. 2, sv. 6. S. 193–195.
- Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 1–17: Urednik Vuk Krnjević. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Mislav – Pobjeda.
- Gralis-Korpus-www: Gralis-Korpus. <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. Stanje 12. 4. 2015.
- Andrić 1914^a: G. MATOŠ. In: *Vihor*. Zagreb. God. I, br. 5; 1914. S. 89–91. [Predavanje povodom Matoševe smrti u studentskom klubu „Zvonimir“ u Beču]
- Andrić 1914^b: ANDRO KOVAČEVIĆ. In: *Vihor*. Zagreb. god. I, br. 8, s. 157. [O romanu POSLEDNJI NENADIĆ]
- Andrić 1914^c: B. MAŠIĆ: RATNE SLIKE I UTISCI. [Prikaz]. In: *Savremenik*. Zagreb. God. 9, br. 2, s. 115. [Potpisano: P. P.]
- Andrić 1914^d: V. CAR-EMIN: IZA PLIME. [Prikaz]. In: *Hrvatski pokret*. Zagreb. God. 10 [11], br. 54. S. 2.
- Andrić 1914^e: KRVAVI CVJETOVI. ZBIRKA PATRIOTSKIH I RATNIH PESAMA V. ILIĆA MLADOG, Beograd. [Prikaz]. In: *Književne novosti*. Zagreb – Rijeka. God. 1; br. 8. S. 127.
- Andrić 1914^f: NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA. [Pesma]. In: *Savremenik*, Zagreb. God. 9, br. 12–12. S. 402.
- Andrić 1914^g: PISMO IZ KRAKOVA. In: *Hrvatski pokret*. Zagreb. God. 10 [11], 18. 4. – 19. 4; br. 106, s. 2; br. 134, s. 6; br. 158, s. 6; br. 197, s. 2. i 3.
- Andrić 1914^h: POPODNE. [PESMA U PROZI]. In: *Hrvatski pokret*, Zagreb. God. 10 [11], br. 120. S. 6.
- Andrić 1914ⁱ: PRVA PROLJETNA PJESMA. In: *Vihor*. Zagreb. God. 1, br. 2. S. 32.

- Andrić 1914ⁱ: STARI PJESNICI (A. AŠKERC: IZABRANE PJESME, SA PREDGOVOROM DRA BAZALE. – I. DESPOT: NA UGARU, EROTIČKE PJESME). In: *Hrvatski pokret*. Zagreb. God. 10 [11], br. 98. S. 2.
- Andrić 1914^k: HEINE U PISMIMA. In: *Hrvatska riječ*, Zagreb. God. 10, br. 952, s. 1–2. Isto: PISMA MLADOG HEINEA. In: *Hrvatski pokret*, Zagreb. God. 10 [11], br. 161, 14. 6. 1914. S. 6.
- Andrić 1914^l: HRVATSKA IZLOŽBA. In: *Hrvatski pokret*, Zagreb. God. 10 [11], br. 68. S. 2.
- Andrić 1914^m: [Šest pesama]. In: *Hrvatska mlada lirika*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika. S. 13–18. Suvremeni hrvatski pisci, knj. 32. [LANJSKA PJE-SMA. – STROFE U NOĆI: PROLAZNOST. TRAGEDIJA. TAMA. – POTONULO. – JADNI NEMIR. – NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA]

Austrijske i njemačke novine iz 1914. godine

- Austrija – DER GROBE KRIEG, DEUTSCHE ZEITUNG, DIE NEUE ZEITUNG, GRAZER TAG-BLATT, ILLUSTRIRTE KLAGENFURTER ZEITUNG, KRONEN ZEITUNG, LINZER TAGES-POST, ÖSTERREICHISCHE ILLUSTRIRTE ZEITUNG, ÖSTERREICHISCHE VOLKS-ZEITUNG, ÖSTERREICHISCHES KRIEGS-ECHO, WIENER BILDER, WIENER MONTAGS-JOUR-NAL, WIENER NEUSTE NACHRICHTEN, WIENER SALONBLATT
- Njemačka – BERLINER BÖRSEN-COURIER, BERLINER TAGEBLATT, FRANKFURTER ZEITUNG, FREIBURGER ZEITUNG, HAMBURGER FREMDENBLATT, MÜNCHENER NEUESTE NACHRICHTEN, NEUE PREUBISCHE ZEITUNG (KREUZ-ZEITUNG), REICHSPOST, PILSNER TAGBLATT, VOSSISCHE ZEITUNG. WIENER ZEITUNG

Literatura

- Andrić 1988 [1939]: Andrić, Ivo. Aide-mémoire o albanskom pitanju. – In: *Sve-ske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, sv. 5. S. 191–211.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobe-lovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz/Grac – Beograd. 634 s.
- Tošović 2009: Tošović, Branko (ur.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa / Grac – Austrija – Europa*. Graz/Grac – Beograd. 286 s.
- Tošović 2010a: Tošović, Branko (Hg./Ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924) / Grački opus Iva Andrića (1923–1924)*. Graz/Grac – Beograd. 535 s.
- Tošović 2011: Tošović, Branko. Austrougarski period života i stvaralaštva Iva Andrića (1892–1922). In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922)*. Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922) – Graz – Beograd: Institut für Sla-wistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 47–68.

[Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu]

Tošović 2015: Tošović, Branko. Pisanje austrijske i njemačke štampe u periodu od 28. maja do 3. avgusta 1914. o Sarajevskom atentatu i početku Prvog svjetskog rata. Writing of the Austrian and German press from the period od May 28 to August 3, 1914 on the Sarajevo assassination and the beginning of the First World War. In: Petrović Zečić, Ljiljana (gl. i odg. ur.). *Odjeci: Evropska štampa o Sarajevskom atentatu i julskoj krizi*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 16–31. [Katalog izložbe]

Ilustracije

Ilustr. 1: Sarajevski atentat – Ubistvo prestolonasljednika i njegove supruge – Objavljeno vanredno stanje u Sarajevu. In: ILLUSTRIERTE KRONEN ZEITUNG. Wien, Dienstag, 30. Juni 1914, 15. Jahrg., Nr. 5204, S. 1.

Ilustr. 2: Ubijeni nadvojvoda prestolonasljednik Franc Ferdinand i vojvotkinja Hohenberg – Nakon neuspješnog bombaškog napada usmrćen prestolonasljednik i njegova supruga. In: GRAZER TAGES-BLATT, 2. Sonder-Ausgabe, Organ der Deutschen Volkspartei für die Alpenländer, Graz, Montag 29. Juni 1914, 24. Jahrg., Nr. 160. S. 1.

Branko Tošović (Graz)

Unusual summer 1914

The current work represents the reflection of the summer of 1914 and Ivo Andrić's life during World War I. The first part of the articles gives the analysis of Austrian and German publications on the assassination attempt in Sarajevo and events that followed it during the period of the 28th of May 1914 to the 3rd of August 1914. The second part tries to answer the question about Andrić's personal attitude towards that global conflict. The third part of the article is devoted to Andrić's life during World War I and the influence of the war on his literary works. The analysis reveals the fact that Andrić's mind is consumed with reflections regarding the causes and impacts of war, the war mentality and the relationship between war and peace.

Branko Tošović (Graz)

Der ungewöhnliche Sommer des Jahres 1914

Den Gegenstand dieser Analyse bildet der Sommer des Jahres 1914 und der Literatur Ivo Andrić im Ersten Weltkrieg. Im ersten Teil des Beitrages wird erläutert, wie das Attentat von Sarajevo und die Geschehnisse von 28. Mai bis 3. August 1914 in der österreichischen und deutschen Presse dargestellt wurden. Im zweiten Teil wird der Versuch unternommen, eine Antwort auf die Frage zu erteilen, wie sich Ivo Andrić in Bezug auf den Ersten Weltkrieg verhielt. Der dritte Teil behandelt die Frage, wo sich Andrić während des Ersten Weltkriegs aufhielt und wie sich dieser große Waffengang in seinen Werke niederschlug. Die Analyse zeigte, dass in den Überlegungen des Autors Fragen zur Entstehung von Kriegen, zu dessen Auswirkungen, zur Kriegsmentalität sowie zur Beziehung zwischen Krieg und Frieden dominieren.

Бранко Тошович (Грац)

Необычное лето четырнадцатое

Предметом настоящего анализа является лето 1914 года и жизнь Иво Андрича во время Первой мировой войны. В начальной части работы рассматривается освещение в австрийской и немецкой прессе покушения в Сараеве и событий с 28 мая по 3 августа 1914 г. Во второй части предпринята попытка ответить на вопрос, какую позицию занял Андрич по отношению к этому глобальному столкновению. Третья часть посвящена вопросу о том, где Андрич находился во время войны и как она отразилась в его произведениях. В размышлениях автора господствуют причины возникновения войн, их влияние, а также отношение между войной и миром.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at